

דף ח

'בקטן כגדל תשמעון אמר ריש לקיש: שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה. למאי הלכתא, אילימא לעיוני ביה ומיפסקיה — פשיטא, אלא לאקדומיה' — נראה לפרש מדוע נטו מלפרש כפשוטו על בעלי הדין ופרשו על גודל הענין הנידון — כי על האנשים תעמוד הקושיא למאי הלכתא, שהרי להשוותם בעיון הדין אין צריך לומר, ולהקדמת הדין הלא באמת יש להקדים דין התלמיד-חכם לדין עם הארץ משום כבוד התורה (כמו שאמרו בשבועות ל) — על כרחך 'קטן' ו'גדול' היינו הדין (טעמא דקרא להגר"ח קניבסקי שליט"א).

'על דבר זה נענש משה, שנאמר ויקרב משה את משפטן... — ... שכך מדת הש"י, מדה כנגד מדה, וכדרך שאמרו ז"ל במשה רבינו ע"ה על מה שאמר 'תקריבון אלי'. ומי שהוא במדרגת עבד שאין לו מצד עצמו ואין בוטח בעצמו, וירא ומפחד בכל דבר — השם יתברך מאיר לו בכל דבריו ואין ספיקות אצלו, וכאמרם... (מתוך ליקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' 95).

'ראויה פרשת נחלות... אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידן, ראויה היתה פרשת מקושש שתכתב... ונכתבה על ידו' — יש לפרש על פי מה שאמרו (שבת צו:): צלפחד הוא המקושש, וכוונתו היתה לשם שמים, כדי שישמרו בני ישראל את השבת (עתוס' ב"ב ק"ט: ד"ה אפילו), וכיון שבנים לא היו לו, ראוי שיהא לו יד ושם עולם אשר לא ייכרת, כדרך שנאמר על הסריסים אשר ישמרו את השבת (בישעי' נו), לכך נכתבה פרשה זו על ידו (תורת משה לחת"ס — קמא, פינחס. וע"ע צדקת הצדיק רא; קומץ המנחה עג; הקדמת עונג יום טוב כב-כג. עוד בענין המקושש ע' במובא בב"ב ק"ט).

'ואזהרה לדיין שיסבול את הציבור. עד כמה? אמר רבי חנן ואיתימא רבי שבתאי: 'כאשר ישא האומן את היונק' — כדרך היונק הזה שמלכלך ומטנף לעתים את האומן שנושאו (הדושי הנצי"ב. ע"ש). היונק, ללא טיפול צמוד של אב ואם, הריהו אומלל וחסר אונים; הם אלו המהוים את מקום גידולו הטבעי; כל מחשבותיהם ודאגתם — עליו כל היום, והוא משאת נפשם ושאיפותם — כזה צריך להיות היחס שבין הרב לכל אחד ואחד מן העם (עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ — יט תשל"א, כב תשל"ב). אפשר שרמזו כאן על מאמרם ז"ל, יותר ממה שהעגל רצה לינק... — אף הדיין צריך לחשוך לקרב הנאתם ותועלתם של הציבור (עיני כל חי לגר"ח פאלאג'י).

'כתיב כי אתה תבוא... אמר לו משה ליהושע אתה והוקנים שבדור עמהם (ברא"ש הגרסא: 'עמך') אמר לו הקב"ה: טול מקל והך על קדקדם' — נראה שלא טעה ח"ו מרע"ה, אלא שיהושע היה ראש חכמי ישראל וגם מלך, ומשה צוה אותו מבחינת הנהגה בהוראה, והקב"ה צוהו מבחינת מלכות (מהגר"א נבנצל שליט"א). ע"ע יערות דבש ח"ב דרוש יא.

'זימון בשלשה... מאי זימון? אומוני לדין, כי הא דאמר רבא: הני בי תלתא דיניי דיתבי ואזיל שליחא דבי דינא ואמר מפומא דחד — לא אמר כלום, עד דאמר משמיה דכולהו' — מלשון 'זימון בשלשה' נראה שצריך שישבו שלשת הדיינים במושב אחד, כשאר הלכות שבמשנה שכתוב בהם 'בשלשה'. ואין מועיל מה שיפסקו שלשה דיינים, כל אחד בפני עצמו.

אלא שהדבר צריך באור, מה טעם יש שצריך להזמין רק כאשר הם יושבים במושב אחד, והלא כל אדם מחויב לבוא לבית דין כשתובעו חברו, ואין בהזמנתם אלא הודעת דברים שפלוני תובעו לדין. ואף כאשר יודיענו שליה ב"ד בשם אחד מהדיינים שמזמינו לדין ליום פלוני לשעה פלונית שבו ישבו שלשת הדיינים — מה טעם לא תועיל הזמנה זו?

על כן נראה שאכן יש תוקף להזמנה כזו גם אם הדיינים חותמים עליה זה שלא בפני זה, ואפילו אם דיין אחד בלבד חתום עליה, רק כיון שהדין הוא שביית דין מנדה את המסרב לבוא לפניו לדין, וענינה של שמתא זו, משום חוצפתו שמסרב להזמנת בית דין, הלכך אינו מוחזק כחוצפן ומזלזל אלא עם כל שלשת הדיינים הזמינוהו כאחד, בתורת 'בית דין', ולא בא.

ולכן, במקומותינו שאין נוהגים לנדות למי שאינו בא, וכל ענין ההזמנה אינו אלא להודיעו או כדי להחזיקו לסרב, לכן אין נוהגים ששלשת הדיינים יושבים במעמד אחד כשחותמים על הזמנה לדין. והזמנה זו מועילה להתיר לבעל דינו לתובעו בערכאות אם לא נענה להזמנת בית הדין. וכמו כן היא מועילה להחזיקו כסרבן (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ג קמב, ב).

'דיני קנסות בכמה...' — הספק שנסתפק היה בדיני קנסות המצויים, האם תקנו שיועיל בהם יחיד מומחה, כשם שתקנו בהודאות והלואות (גם למאן דאמר מדאורייתא צריך שלשה), או שמא לא תקנו אלא בדבר שיש בו חסרון כיס, כמו גזלות ונזקים המצויים, אבל תשלום קנס שהוא יותר ממה שהזיק והופסד — לא תקנו. וכך היא המסקנא; לא תקנו שיועילו שלשה הדיוטות או יחיד מומחה אלא בשני תנאים: דברים המצויים ושיש בהם חסרון כיס, כמו שאמרו בב"ק פד (נמוקי יוסף).

'בחוששין ללעז קמיפלגי...' — לפרוש רש"י לא נתבאר מה חשש יש בדבר, מדוע לא נתחיל הדין בשלשה, ואם יבוא הדבר לדון על נפשות, נוסף עליהם עוד עשרים דיינים. (ורבנו הנגאל פירש משום לעז הדיינים, שכשיראו אנשים שהוסיפו עליהם, יסברו לומר שלכך הוסיפו, לפי שדיינים אלו אין כחם לדון. אך לא משמע שזו סברת רש"י, כי לפירושה זה מתפרש 'לעז' — הלעזה שאיננה אמת [שזו היא משמעות 'לעז' בכל מקום, כמו שכתבו התוס'], ואילו מרש"י משמע שה'לעז' שבכאן משמעו שיחת הבריות ופרסום הדבר. וע"ע בחרושי ר' מאיר שמחה).

ופרש הר"ן [בדעת רש"י], הואיל ואם יתחילו הדין בשלשה ויבוא הענין לידי נפשות — יניחוהו מחוסר יכולת לגמור הדין, הרי עוברים בכך על הכתוב ובערת הרע מקרבך. ורבי מאיר סבר שאין חשש בדבר, הואיל ואלו השלשה ממשיכים לדון בדין הנפשות, ואין מביאים אחרים במקומם. [ובזה יישב מדוע לדברי רבי מאיר צריכים שלשה מומחים (שכך מורה לשון המשנה), והלא לפרש"י שהנידון הוא על הכתובה, אפשר לכאורה בשלשה הדיוטות? — אלא לפי שצריך שיהיו ראויים להמשיך לדון בדיני נפשות. ומה שלא די ביחיד מומחה — ע' קצות החשן ג סק"ג].

ומשמע מפרוש רש"י שאם הבעל אמר להביא עדים לטענתו, מודה רבי מאיר שצריך עשרים ושלשה, הגם שאין דנים עתה אלא בענין הממון. לא נחלקו אלא בשטען ללא עדים. ויש לפרש טעם הדבר, שכשאמר להביא עדים קרוב יותר שידונו בדיני נפשות, הלכך הכל מודים שחוששים לביטול ובערת הרע.

וכן באוקימתא דרבה, 'כגון דאכניף בי עשרין ותלתא למידן...' — פרש רש"י שאמר הבעל להביא עדים שזינתה תחתיו ולא מצא. ולא פרש כמו שכתבו בתוס' שהביא עדים ונתפזרו הדיינים מסיבה כלשהי — כי באופן זה שהביא עדים לדעת הכל חוששים ללעז (גם לשיטת רבה). עוד יש לפרש שיטת רש"י, שאם יקבלו עתה את העדים בשלשה לדון בדין הממון, לא יתאפשר כלל

לדון על פי העדים הללו דיני נפשות, וזאת משני טעמים אפשריים: או משום שבדיני נפשות דרושים עשרים ושלושה אף לקבלת העדות, ואם כן יצטרכו לשוב ולהעיד בפני כ"ג, והלא אם יוזמו ייפסלו מאז העדות הראשונה, דקיימא לן עד זומם למפרע הוא נפסל, נמצא שבזמן הגדתם עדות שניה היו פסולים ואין מקיימים בהם 'כאשר זמם' — והרי זו עדות שאי אתה יכול להזימה. הלכך פסולים העדים מלהעיד שוב. עוד אפשר, גם אם ננקוט שקבלת העדות אינה צריכה להתבצע בפני כ"ג (וכן משמע מדברי רש"י בסוף פרקנו), והרי לא יצטרכו קבלה נוספת כדי לדון דיני נפשות, עדיין היא עדות שאי אפשר להזימה, כי אם יוזמו, יוכלו לומר לחייבה ממון באנו ולא להורגה, כיון שלא היה כאן ב"ד של כ"ג אלא של שלשה והדיון היה דיון ממוני בלבד. ולקבלם פעם שניה גם כן אי אפשר, מפני הסיבה האמורה, שכשיוזמו ייפסלו למפרע ואינם ב'כאשר זמם' (עפ"י חדושי הגר"ט קצו).

[בנידון זה, האם קבלת עדות בדיני נפשות צריכה כ"ג — הרמב"ן (שופטים יז, ו) הביא בשם רס"ג שמשפיק שלשה דיינים. ובחדושי הר"ן (להלן יז): כתב שגם דעת רש"י כן (וכמו ש"כ הגר"ט). וכן פרש האור-שמה (סנהדרין יג, ז) את שיטת הרמב"ם. ואולם הרמב"ן (בפרשת שופטים שם) חולק על כך. וראה באריכות בספר משפט האורים טז].

(ע"ב) 'הכא באשה חבירה עסקינן וקמיפלגי בפלוגתא דרבי יוסי בר יהודה ורבנן, דתניא ר' יוסי בר יהודה אומר: חבר אין צריך התראה לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד' — בדעת הסובר חבר צריך התראה [והכי קיימא לן — רמב"ם סנהדרין יב, ב], יש מי שנראה מדבריו

(מגיד משנה ריש הל' איסורי ביאה) שאין צריך להודיעו את הדין ואת עונש העבירה, שהרי ודאי יודעו, אלא צריך רק לידעו את המציאות, כגון: חתיכה זו — חלב היא; שבת היום, וכיוצא באלו. [וצריך עיון לפי זה במה חולק ר' יוסי בר' יהודה, הלא גם לדעתו ודאי צריך להודיע לחבר את המציאות שלפניו, שיש כאן עבירה, כי הלא לענין זה אין חילוק בין תלמיד חכם לעם הארץ. כן תמה בספר אבי עזרי — תניא, סנהדרין יב, ב. ואכן כן כתבו רבנו יונה ורמ"ה שאפילו לדברי האומר חבר אין צריך התראה, צריך לידעו על המציאות שלפניו, שהיא דבר איסור. ולהמגיד-משנה [שכתב שאפילו לחכמים אין צריך בחבר אלא להודיע לו המציאות] צריך לומר שכדי להודיע את המציאות אין צריך התראה כלל לרבי יוסי, שזה אנו מניחים שיודע, ולא נועדה ההתראה אלא להודיעו את הדין ואת ענשו, הלכך חבר אין צריך התראה. אבל לחכמים ההתראה נועדה להודיע את המציאות].

ואולם בקצות החשן (כח סק"ח) נקט שצריך לידעו גם את עונש העבירה, ואין חילוק בין התראת החבר להתראת כל אדם. ואם כי יש להניח שהוא יודע, חידוש הוא שחדשה תורה להתרותו בשעת מעשה, שלא יהא לו שום פתחון פה לומר שכחתי באותה שעה את ההלכה וכדומה. תדע שחידוש הוא שחדשה תורה בהתראה, שהרי ההלכה היא שאם התרו באדם לפני המעשה ומופלג ממנו יותר מכדי דיבור — אינו חייב, שיכול לטעון 'שכחתי', והלא טענה רחוקה היא עד מאד ששכח בזמן כה מועט — אלא ודאי גזרת הכתוב שצריך שיתברר מעל כל ספק שאינו שוגג ואינו מעומעם בדעתו.

(וע"ע בבאור הדבר מבחינת כחות הנפש, בספר 'שעורי דעת' ח"ב מאמר העלם וזכירה עמ' כו. [וע"ע בשו"ת מהר"ל החדשות סו"ס קעד].

ובספר בית ישי (כב, הערה א) באר בענין, שעונש מלקות אינו על מעשה העבירה לבדו אלא על ההמראה וזדון הלב, ולכך צריך הודה גלויה ונדעת שאז היא חמורה ביותר, ע"ש. ואם כי כל דבריו שם מוסבים על עונש מלקות, אך צ"ל דה"ה לשאר עונשין שבידי אדם).

ציונים וכללים

(ע"ב) 'זבמקום נפשות בעשרים ושלושה' — נחלקו רש"י ורבנו תם כאשר הביא הבעל עדים שזינתה תחתיו והוכחשו על ידי עדים אחרים או ע"י סתירות שנמצאו בחקירתם — האם נענש במאה כסף כדין מוציא שם רע (ר"ת), או כיון שהדבר עדיין ספק, שהרי לא הוברר בודאות ששיקרו — פטור (רש"י). וכן היא שיטת הרמב"ן. וכן כתב במנחת חינוך (תקנה, יד) לדייק מלשון הרמב"ם).

ולשיטת רבנו תם, כתבו בתוס': צריך לומר שהיא מותרת לבעלה, שאם לא כן, לא היה חייב מאה סלעים, שהרי חיוב זה כרוך עם חיוב ולו תהיה לאשה, ואי אפשר שהיא אסורה לו וחייב לשלם. ומוזה הוכיחו התוס' שעדות זנות לאסור אשה על בעלה, צריכה דרישה וחקירה שלא כדיני ממונות. וכן כתב הרא"ש בתשובה (מו, א). וכן דעת הסמ"ג (מ"ע מח, בשם ר"ת) והמרדכי (להלן לב): והגהות מיימוניות (אישות כד). ויש חולקים על שיטה זו (ע' בשו"ת הרשב"א ח"ג ק"ג ועוד).

ומרן בשלחן ערוך (אה"ע יא, ד) הביא את הדעה הראשונה, שעדי זנות לאסור אשה על בעלה צריכים דרישה וחקירה. ונקטה בלשון 'יש אומרים'. וכתבו אחרונים שכך דעתו לפסוק — ע' בית יהודה (ע"אש. אה"ע יט); שו"ת רב פעלים (ח"א אה"ע ג).

וראה עוד בענין זה: נודע ביהודה קמא עב; ישועות יעקב אה"ע יז סקט"ז; זכר יצחק יב, ב; יג ד"ה עתה נבאר; יד ד"ה והנה בוה; חרושי הגר"ר בענגיס ח"ב כו; אגרות משה אה"ע ח"ד נד; יביע אומר ח"ו אה"ע י, ד; שבט הלוי ח"ד קצא.

'והאי תנא הוא דתניא... ר' יהודה אומר: עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג' — לאוקימתא זו יוצא שדעת ר' מאיר במשנה תואמת עם שיטת ר' יהודה שבברייתא. נמצא אם כן שחכמים החולקים על רבי מאיר במשנתנו, אין רבי יהודה מכללם, וכן התנא הסתמי החולק על ר' יהודה בברייתא — אינו ר' מאיר.

ואף על פי שנראה מהרבה מקומות בש"ס שסתם רבנן החולקים על ר' יהודה הוא (גם) ר' מאיר, וכן להפך (ע' פסחים יא; כתובות נא: 'רישא ר"מ וסיפא ר' יהודה, וברש"י: דבני פלוגתיה דר"מ ר' יהודה הוי בהדיהו, שבדורו היה'. ושם בדף לו. ובתד"ה ואם איתא; נדרים יג. 'והתניא מודים חכמים לר' יהודה...'; שם פז: 'ורמינהו... ובר"ן; סוטה יז. 'ר' מאיר סבר...'; קדושין יט: בתד"ה ולר"מ וב'מצפה איתן' שם; תוס' יומא יב. ד"ה הא; כריתות ז. וברד"ה וחכמים. וכן בהרבה מקומות אמרו 'קשיא דר' יהודה אדר"י קשיא דרבנן אדרבנן, ולא תרצו בשום מקום דלאו היינו אותם 'רבנן' — כאשר העירו התוס' ביומא ל: ד"ה נימא. וע"ע תוס' שבת קיא: ד"ה ואלו; סוכה לא: סד"ה הואיל; תוס' יבמות לו: ד"ה חיזוק; תורא"ש יומא י:); —

צריך לומר שאין כאן כלל מוחלט אלא הנחה על דרך הרוב, אבל פעמים מוכח שאין רבי יהודה בכלל חכמים החולקים על ר"מ, ולא ר"מ מכלל חכמים החולקים על ר"י. ומצאנו כזאת בעוד מקומות (ע' יומא נא. 'אמר ליה, כמ"ד דחי... ר' יהודה אומר... ומיישב דברי רבי מאיר אליבא דשיטת רבי יהודה, ועל כרחין דרבנן דפליגי אר"י לאו היינו ר"מ. וע' רש"י שם בסוף המסכת (ד"ה קא סברי) ששייך לתרץ [בדוחק ולא בשופי — כ"מ מרד"ה ח"ג] דתרי רבנן הם, הגם שחולקים על אותו חכם. (וע"ש בתוס' שנטו מפרש"י). ועתוס' יבמות פא. ד"ה והלא — שכתבו בתירוץ אחד שבר פלוגתיה דר' יהודה היינו ר' יוסי).

[עוד כיו"ב לענין ר' אליעזר ור' יהושע — ע' בר"ן נדרים עג: ד"ה וחכמים, עד: ד"ה הכא; תוס' רשב"א פסחים עט. ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי — שו"ת מהרי"ק קעו, ד"ה ובוה].

*

‘טול מקל והך על קדקדם’ —

‘... ואתה דע לך עוד, כי אי אפשר לנהוג בכל האנשים במדה אחת. וזכור נא ענין דוד אדוננו מלכנו, אשר נהג להעלים עינו מיואב ושמעי ואף על פי שהיו בני מות, והטענה שאמר כי היום ידעתי שאני מלך על ישראל — כי לכל זמן מזומן, והעלמת עין מן העובר, לעתים מצוה, והכל לפי צורך השעה. והחכם מעלים עין לעתים קלות.

ואני רואה שצריך שיתחזק ענין התקנות בתחילה ולא יכנס במחלוקת. וכבר ידעת ענין מלכנו הראשון שאול, כי היה כמחריש. והעלמת עין בדבר זה, עד אשר יחזקו זרועות העומדים על הפקודים — מצוה רבה. והמקיים את המצוה, עשה סמוכות לתקנה, ובנה לה (כצ"ל) חומה בצורה. ואחר תחזקת ידיך, ומלכת בכל אשר תאווה נפשך.

והנך רואה כי גלתה סנהדרין ממקומה, כדאיתא, כדי שלא יצטרכו לרבות בדיני נפשות... ואם השתיקה לעתים גדר, אין כאן סייג בחזקה ידבק ההפך. זהו עצתי, שתפתה בלשון רכה פעם ושתים, והרבה רעים על הרעים, שמאל דוחה וימין מקרבת, אולי יזכו וישובו מדרכם הרעה, ורשעים עוד אינם.

ואם לא ישמעו ויעברו בשלח יעבורו, תלוש ומרוט, טול מקל והך על קדקדם, אלף ופרוטרוט. היש דבר שצריך שישקול הפסד כנגד שכר, וצריך מתון והסכמה והמלכה, ומתוך כך ייסר הרבים לשום שמים, כי כל שהמעשה גדול וחזקת היד רצה, צריך יותר השגחה והסרת הכעס. וצריך שיהא הדין חושש את עצמו שמא אש קנאתו לשם יתברך תבער בו, ותהיה גורמת להעלם הדבק הטוב והנכון מעליו. על כן תבא הנקימה לפניו, בעודה בכפו לא יבלענה, שמא יאכלנה פגה, אלא יבשלנה וימתיקנה בסוד זקנים וישרים בלבותם, ואם יש אנשים רשעים מפורסמים ורצית למחוקם, ועוד הם בתמרוריהם עומדים, תמנה עם הזקנים בין להלקות בין לקוף יד או רגל, ואפילו להמית... (מתוך תשובת הרשב"א ח"ה רלח. וע"ע בדבריו בח"ג שצג. עוד על עונש מות בזמן הזה, לפי צורך השעה — ע' בתשובת הריב"ש רלד; חו"מ ב; אגרות משה חו"מ ח"ב סח).

דף ט

(ע"ב) ‘הביא הבעל עדים שזינתה והביא האב עדים והזימום לעדי הבעל — עדי הבעל נהרגין ואין

משלמין ממון’ — הקשה הרמב"ן (ע' בראשונים ריש מכות): והלא העונש האמור בהם ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו — אינו מתקיים במלוואו, שהרי זממו להרגה וגם להפסידה כתובה? ותרץ, כיון שאמרה תורה 'קם ליה בדרבה מיניה' (=עולה לו — העונש הקטן — בגדול ממנו), כמי שקייים בו הדבר כולו, שבכלל מאתים מנה.

ומכל מקום בעדי האב שהזממו, כתבו ראשונים (ר"ת, בתוס' ב"ק כב: חדושי הר"ן כאן) שחייבים ממון לבעל משום שאל"כ לא יתקיים 'כאשר זמם', גם אם בעלמא אמרינן קלב"מ בממון לזה ונפשות לזה. ונראה שאין סתירה מזה לסברת הרמב"ן, שדוקא כשהממון משתלם לאותו אדם שחייבים מיתה בעטיו, נכלל הוא במיתה, כאילו נתנו לו גם ממון. משא"כ באדם אחר. וע"ע תוס' כתובות לב: ד"ה שלא, ובהזו"א חו"מ יט, ו; חדושי הגרז"ר בעגנים ח"א מו.

‘חזר והביא הבעל עדים והזימום לעדי האב — עדי האב נהרגין ומשלמין ממון, ממון לזה ונפשות לזה’ — ולא הוזכרו מלקות לעדים. אף על פי שעדי האב זממו לחייב הבעל מלקות עם תשלום מאה